

Omejitve pri opazovanju in fotografiranju

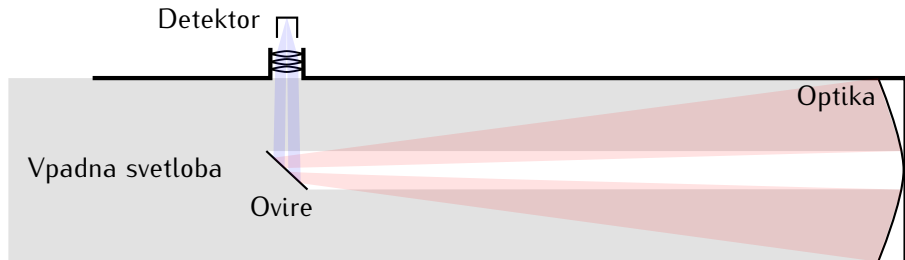
Jure Varlec

Astronomsko društvo Vega — Ljubljana,
Univerza za tretje življenjsko obdobje

December 2012

Tema predavanja

Shema teleskopa Newtonovega tipa z označenimi viri napak:

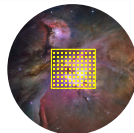
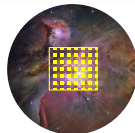
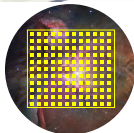
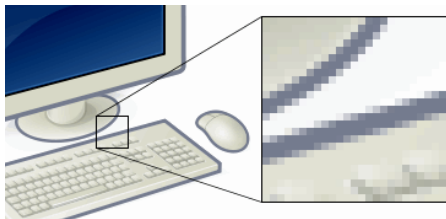
- ▶ Napak v optičnih elementih tokrat ne bomo obravnavali.
- ▶ Napake detektorja: razlike med očesom, emulzijo in CCD/CMOS.
- ▶ Napake v vpadni svetlobi: atmosferske motnje ipd.
- ▶ Napake zaradi ovir: uklon svetlobe zmanjša ločljivost.

Lastnosti detektorja

- ▶ Ločljivost
- ▶ Zaznavanje barv
- ▶ Spektralni odziv
- ▶ Linearnost, dinamični razpon, posledice zasičenja
- ▶ Šum

- ▶ Ločljivost: najmanjša razdalja med dvema rečema, da ju na sliki še razločimo.
- ▶ Gre za število pikslov, s katerimi opišemo sliko.
- ▶ Teleskop projicira sliko na detektor, svetloba vzbudi elemente senzorja.
- ▶ Ločljivost lahko izrazimo z gostoto pikslov senzorja.

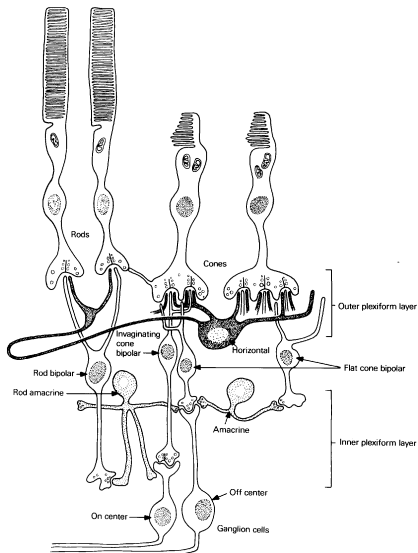

	oko	CCD	emulzija
oblika mreže	heksagonalna	kvadratna	naključna
gostota elementov [mm^{-2}]	60 000 - 4 000 000	30 000	1 000 000

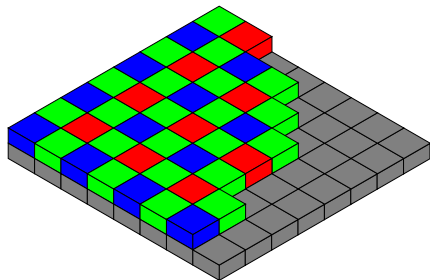
- ▶ Dva tipa čutnic: palčke in čepki.
- ▶ Palčke:
  - ▶ visoka občutljivost,
  - ▶ nizka ločljivost,
  - ▶ občutljive predvsem v modrem delu spektra.
- ▶ Čepki:
  - ▶ tri vrste, različni spektralni odzivi;
  - ▶ spektralni odzivi se prekrivajo;
  - ▶ predvsem v rumeni pegi, visoka ločljivost;
  - ▶ manj občutljivi kot palčke.
- ▶ Celice so oživčene na kompliciran način: obdelava slike teče že v očesu.

▶ Bayerjev filter

- ▶ Posamezni piksli imajo svoje filtre.
- ▶ Zelenih pikslov je $2\times$ več.
- ▶ Iz take slike je barve treba interpolirati → zmanjšanje ločljivosti.

▶ Kolo s filtri

- ▶ Ni interpolacije barv, ohranimo polno ločljivost.
- ▶ Treba je narediti več zaporednih posnetkov.
- ▶ Lahko uporabimo najrazličnejše filtre, glede na trenutne zahteve.

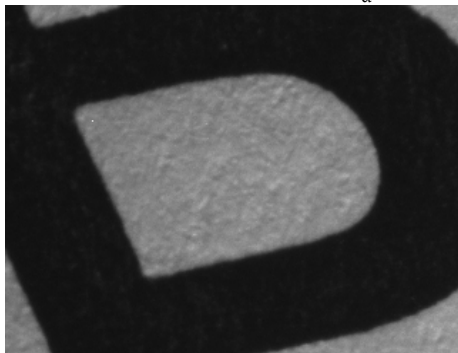

Bayerjev filter, izguba ločljivosti

Barvna kamera Imaging Source

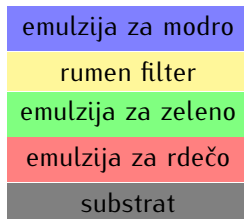

Črno-bela kamera Basler, H_{α} filter

Zaznavanje barv: emulzija

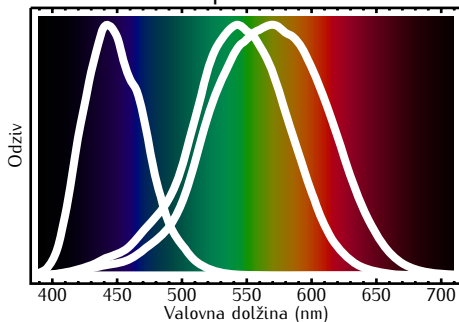
- ▶ Tipična srebrova emulzija je občutljiva samo na modro.
- ▶ Ko prva plast posname modro, jo z rumenim filtrom odstranimo.
- ▶ Naslednji plasti sta obdelani, da sta občutljivi ena pri zeleni in druga pri rdeči.
- ▶ Ker modre svetlobe ni več, ti dve plasti posnameta samo zeleno in rdečo barvo.

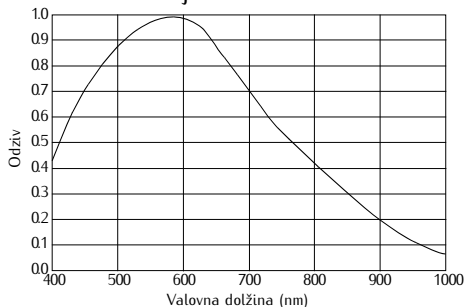

- ▶ CCD in emulzije znamo narediti tudi za IR in UV.
- ▶ Tipičen CCD senzor je bistveno občutljivejši v IR — fotoaparati imajo IR filtre.
- ▶ Spektralni odziv je lastnost sensorja brez barvnih filtrov, ki so lahko pred njim.

Odziv čepkov v očesu

Odziv Baslerjeve črno-bele kamere

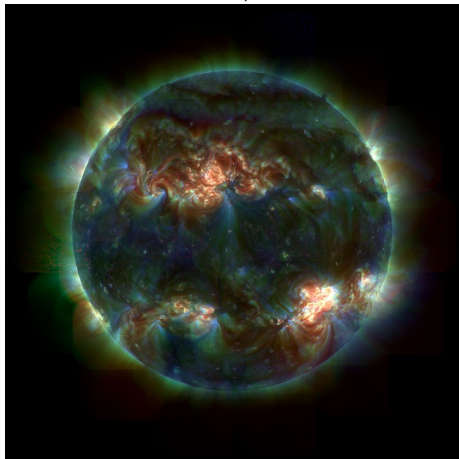

Kaj so “prave” barve?

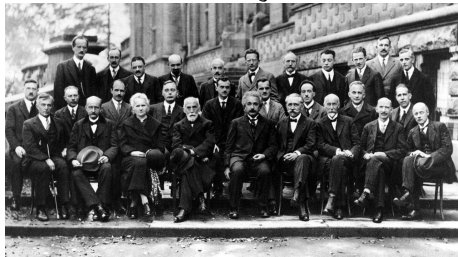
- ▶ Oko in možgani si barve “izmislijo”; veda o človeškem zaznavanju barv je komplicirano področje.
- ▶ Pri emulziji imamo pri reprodukciji barv dokaj proste roke, izbiramo tip emulzije in prilagajamo postopek razvijanja, pri razvijanju uporabljamo filtre itd.
- ▶ Polprevodniške detektorje lahko naredimo širokopasovne, uporaba kolesa s filtri omogoča zapis informacije, ki je oko ne more zaznati.
- ▶ Poleg vidne in IR svetlobe lahko v sliko dodamo tudi radijske, rentgenske in gama podatke, če jim pripišemo barve.
- ▶ Takšna slika ni “umetno pobarvana”, pač pa je verodostojna upodobitev izmerjenih podatkov.
- ▶ Nauk: **koncept “pravih barv” je nesmisel!**

Sonce v UV, tri barve

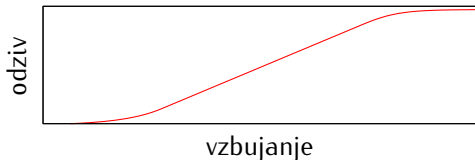
Udeleženci 5. Solvayeve konference

Odziv detektorja glede na stopnjo vzbujanja

- ▶ Pri emulziji in CCD izbiramo osvetlitev za celo sliko, čutnice v očesu pa so neodvisne.
- ▶ Vsak detektor ima spodnji prag odziva in nasičenje.
- ▶ Med skrajnostima je CCD linearen, kar je krasno za fotometrijo.
- ▶ Emulzija ima potenčen odziv (t.i. gama krivulja), da se preračunati.
- ▶ Dinamični razpon: območje med pragom odziva in nasičenjem.
- ▶ CCD ima mnogo slabšo dinamiko od emulzije, emulzija je tipično "dovolj dobra", oko pa ima izjemen razpon.

Tipična oblika odziva linearnega detektorja

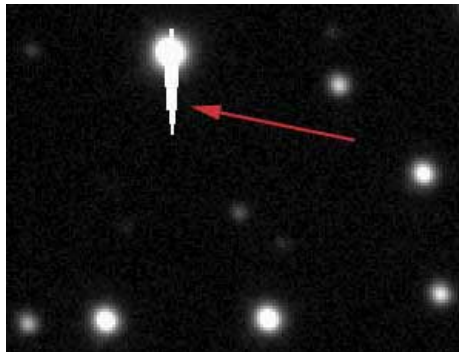

- ▶ Vsak piksel si lahko predstavljamo kot vedro. To nabira elektrone, ki jih izbijejo fotoni. Vedro se lahko napolni.
- ▶ Po nasičenju so piksli na sliki "prekurjeni", beli.
- ▶ Pri emulziji sosednji kristali niso prizadeti.
- ▶ Pri CCDju se naboj razlije v okoliške piksele (t.i. "bloom").
- ▶ V očesu pride pri močni svetlobi do sipanja v steklovini, kar lahko izgleda podobno kot bloom.

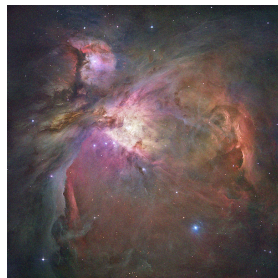
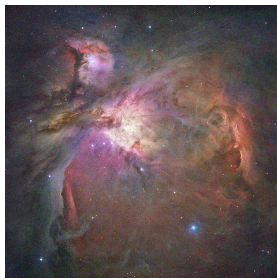
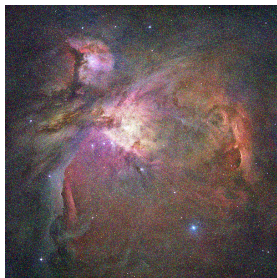
Bloom zaradi strukture senzorja tipično poteka v eni smeri.

- ▶ Glavna vira šuma: termični in fotonski.
- ▶ Termični šum:
  - ▶ Termične fluktuacije izbijajo elektrone, tudi ko ni fotonov.
  - ▶ Enakomeren po celi sliki.
  - ▶ Prizadane oko in CCD, ne pa emulzije.
  - ▶ Pri emulziji je dogajanje podobno, a na daljši rok in se pozna kot "megla".
- ▶ Fotonski šum:
  - ▶ Prihajanje fotonov in izbijanje elektronov je naključen proces.
  - ▶ Število izbitih elektronov je naključno in statistika pove, koliko se razlikuje od "pravega" števila fotonov.
  - ▶ Ta naključnost se vidi kot šum.
  - ▶ Statistika pove, da je šum močan na temnih delih slike in šibkejši na svetlih.
- ▶ Ker je šum naključen proces, se ga lahko znebimo s povprečevanjem.
- ▶ Emulzija ima trajno lastnost, zrnatost, ki izgleda enako kot fotonski šum.

1, 5 in 10 povprečenih slik:

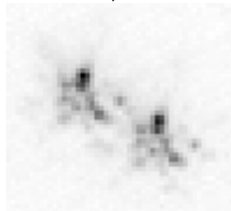
- ▶ CCD ima neenakomerno temperaturo → tudi šum je neenakomeren.
- ▶ Neenakomernost odpravimo tako, da posnamemo temno sliko. Povprečje temnih slik odštejemo od osvetljenih.
- ▶ S tem postopkom odpravimo tudi posledice nekaterih trajnih defektov senzorja.
- ▶ Oko to počne ves čas. To je razlog, da ne vidimo žil nad mrežnico.

- ▶ Da lahko na sliki zabeležimo detajle, mora senzor imeti veliko ločljivost.
- ▶ Velika ločljivost pomeni veliko gostoto pikslov, ki morajo torej biti majhni.
- ▶ Majhni piksli so majhna vedra za elektrone: hitro se zasičijo in so bolj podvrženi šumu.
- ▶ Hitro zasičenje pomeni majhen dinamični razpon: ne moremo slikati temnih objektov, ne da bi nam svetle zvezde ob njih kvarile sliko.
- ▶ Na CCDju lahko barve dobimo z Bayerjevim filtrom, ki zniža ločljivost, ali pa z ločenimi filtri, ki terjajo več zaporednih posnetkov.
- ▶ Določanje barv iz spektra svetlobe je vedno do neke mere poljubno.
- ▶ CCD je linearen, ima pa majhen dinamični razpon, zasičenje prizadane sosednje piksele.
- ▶ Posledice šuma lahko zmanjšamo s povprečevanjem.

- ▶ Turbulenca v atmosferi povzroči migotanje zvezd — “seeing”.
- ▶ Pri dolgih osvetlitvah se slika zvezde, ki bi morala biti pika, razmaže v disk.
- ▶ Pri kratkih osvetlitvah vidimo, da se zvezda razlomi v več pik.
- ▶ Pri opazovanju Lune in planetov seeing vidimo kot “kuhanje”.

Slika dveh zvezd, kratka osvetlitev:

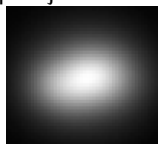
Video: seeing zvezda

Video: seeing Luna

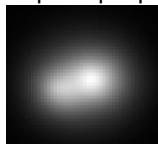

- ▶ Lahko gremo nad atmosfero (Hubblev teleskop).
- ▶ Slikanje na srečo:
  - ▶ kratki osvetlitveni časi, mnogo slik;
  - ▶ slike razvrstimo po kvaliteti, izberemo najboljše;
  - ▶ povprečimo samo najboljše slike.
- ▶ Slikanje s pikicami:
  - ▶ kratki osvetlitveni časi, mnogo slik;
  - ▶ slikamo čez luknjičasto masko;
  - ▶ luknjice predstavljajo optični interferometer.

Povprečje 50 000 slik:

Poravnava pred povprečenjem:

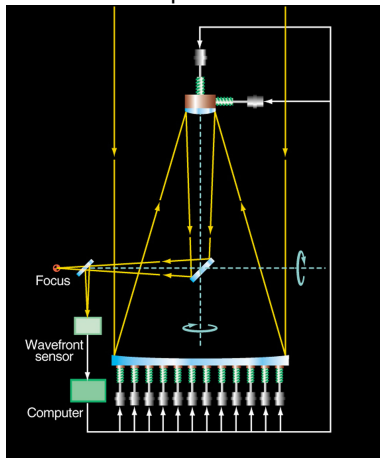
Povprečje najboljše polovice slik:

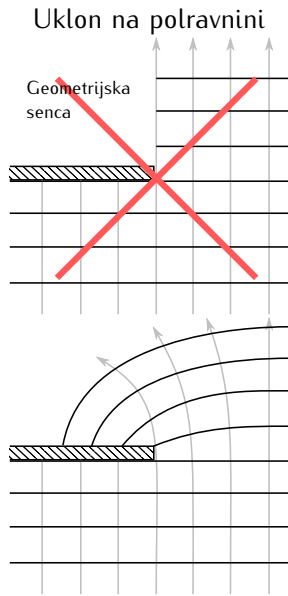
- ▶ Aktivna in adaptivna optika:
  - ▶ Segmentirano ali mehko zrcalo oziroma leča, prilagodljiv položaj segmentov.
  - ▶ Merjenje atmosferskih motenj:
    - ▶ opazovanje primerne zvezde;
    - ▶ "umetna zvezda": laserski pulzi vzbudijo atome v zraku, ki nato nekaj mikrosekund svetijo.
  - ▶ Iz meritev motenj računalnik izračuna prilagoditev zrcala ali leče, ki motnje zmanjša.

Aktivna optika na VLT:

- ▶ Uklon je širjenje valovanja v geometrijsko senco.
- ▶ Uklonski pojavi so velikostnega reda valovne dolžine valovanja, saj jakost valovanja hitro pojema z razdaljo od uklonskega roba.
- ▶ Uklon je zelo pomemben pri zvoku, ker gre za valovne dolžine od centimetra do več metrov.
- ▶ Pri svetlobi najbolj opazen pri optičnih instrumentih.

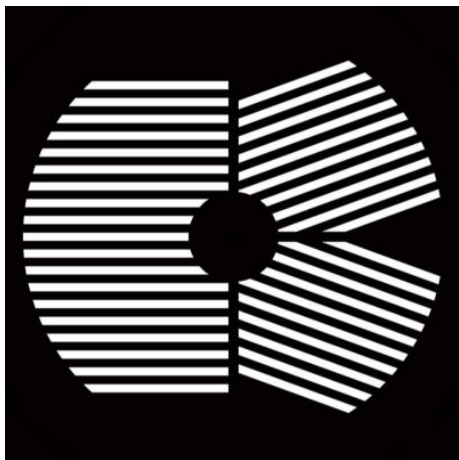
Uklon v optičnih napravah

- ▶ Na optični poti v teleskopu so ovire: sekundarno zrcalo, pajek.
- ▶ Vsaka ovira doda uklon.
- ▶ Uklon je najlažje viden pri močnih virih svetlobe.
- ▶ "Žarki", tipični za slike močnih zvezd, so posledica uklona na pajku.

- ▶ Bahtinova maska uporablja uklon za lažje fokusiranje.
- ▶ Zaradi ponavljajočih se rež so uklonski "žarki" zelo izraziti.
- ▶ V fokusu se morajo žarki sekati, izven fokusa pa se ne.
- ▶ Mnogo lažje se je odločiti, ali se žarki sekajo, kot pa, ali je slika ostra.

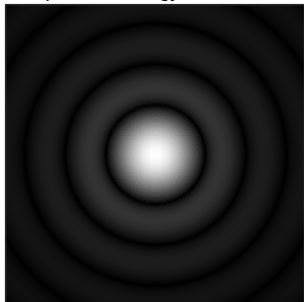
Video: Idealno fokusiranje

Video: Realno fokusiranje

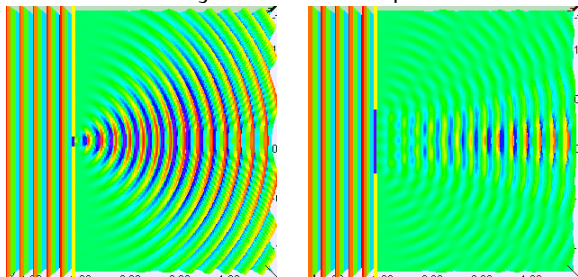

Vstopna odprtina teleskopa je že prva uklonska ovira! Manjša kot je, večja je njena uklonska slika.

Uklonska slika okrogle odprtine: Airyjeve vzorec

Uklon glede na širino odprtine

Ozka

Široka

Velikost uklonske ovire in njene slike

- ▶ Uklonska relacija je takšna, da velika ovira da majhno sliko in obratno.
- ▶ Primera s podobno relacijo:
  - ▶ čas in frekvenca (zelo opazno pri radijski telegrafiji),
  - ▶ Heisenbergovo načelo nedoločenosti (npr. nedoločenost položaja in hitrosti)
- ▶ Posledica: velikega teleskopa si ne želimo le zavoljo večje količine svetlobe, ki jo zbere, ampak tudi zato, ker ima manjšo uklonsko sliko.
- ▶ Tipično so atmosferske motnje mnogo večji problem, a tudi tega lažje rešimo z velikim teleskopom: slikanje na srečo ali čez uklonsko masko terjata več zajete svetlobe.

Vpliv Airyjevega vzorca na sliko

- ▶ Vsaka točka se preslika v Airyjeve vzorec.
- ▶ Zvezda je točkasta, torej postane Airyjeve oblike.
- ▶ Razsežen objekt (planet, meglica) je iz mnogo točk; tam vsaka točka postane nekakšno povprečje sosednjih, vzorec povprečevanja ustreza Airyjevemu.
- ▶ Takšno povprečevanje vidimo kot izgubo ločljivosti.

Slika, omejena z ločljivostjo "senzorja"

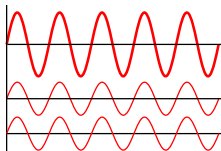
Vpliv 2 px široke uklonske slike

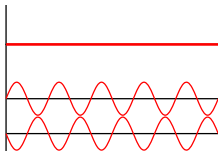

- ▶ Še bolj kot pri optični astronomiji je uklon pomemben pri radijski.
- ▶ Posledicam uklona in atmosfere se da izogniti naenkrat z uporabo interferenčnih pojavov.
- ▶ Interferenca nastopi, ko seštejemo dva vala.

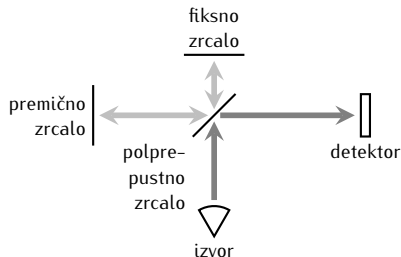
Konstruktivna interferenca

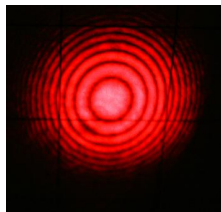
Destruktivna interferenca

Michelsonov interferometer

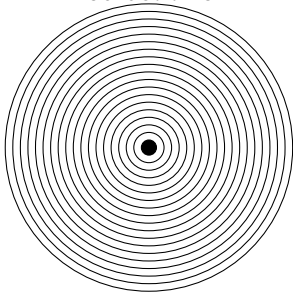
Tipičen interferenčni vzorec

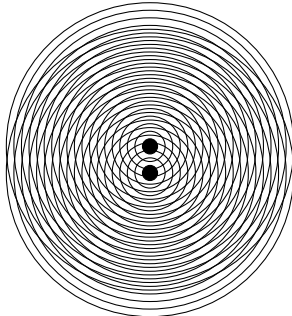
Prostorska koherenca

Interferenca lahko nastopi samo, če sta vala prostorsko koherentna. Razsežno telo (zvezda) je sestavljeno iz več točk, ki sevajo neodvisno; ker so prostorsko ločene, interference ni. Ker pa gledamo od daleč, je zvezda skoraj točkasta.

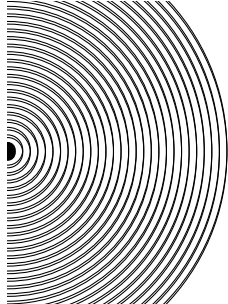
Točkast izvor

Dva izvora

Dva izvora od daleč

- ▶ S preprosto meritvijo prostorske koherence svetlobe lahko izmerimo velikost zvezde.
- ▶ Svetlobo z dveh teleskopov speljemo skupaj.
- ▶ Razdaljo med teleskopoma spreminjamo in gledamo, kdaj interferenca izgine.
- ▶ Iz te razdalje lahko izračunamo velikost zvezde.
- ▶ Tehnično zahteven korak: pravilno združiti svetlobo z obeh teleskopov.

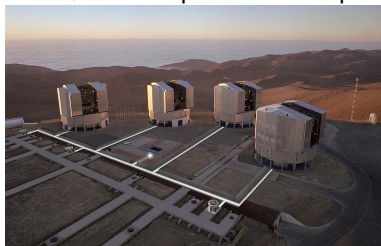

- ▶ Združiti signal je mnogo lažje v radijski astronomiji: elektronika dovolj hitra, uporabimo antene in radijsko valovanje posnamemo.
- ▶ Če uporabimo več teleskopov, razporejenih v mrežo, lahko iz signalov izračunamo sliko.
- ▶ Ločljivost slike je takšna, kot bi imeli teleskop z vhodno odprtino, enako razdalji med najbolj oddaljenima teleskopoma v mreži.
- ▶ Zaradi velike valovne dolžine radijskih valov je interferometrija edini pameten način, da dobimo sliko.

VLA, 27 radijskih teleskopov

VLT, 4 + 4 optični teleskopi

- ▶ Lastnosti detektorjev:
  - ▶ ločljivost,
  - ▶ zaznavanje barv,
  - ▶ spektralni odziv,
  - ▶ odziv glede na jakost vzbujanja,
  - ▶ šum.
- ▶ “Seeing”: posledica turbulentne atmosfere.
  - ▶ Pri dolgih osvetlitvah se slika samo zamaže.
  - ▶ Nekoliko si lahko pomagamo s slikanjem na srečo.
  - ▶ Boljša rešitev je uporaba interferometrije s slikanjem čez masko.
  - ▶ Najboljši rešitvi sta adaptivna optika in teleskop v vesolju.
- ▶ Uklon svetlobe:
  - ▶ Ovire na optični poti spremenijo obliko svetlih zvezd.
  - ▶ Velikost vstopne odprtine omeji ločljivost teleskopa.
  - ▶ Omejitvi se izognemo z interferometrijo.